

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗ

Α'.

Ἀναδιφώντας τὴν φημισμένη, στὸν περασμένο αἰώνα, ἐφημερίδα τῆς Τεργέστης **Κλειῶ** συνάντησα στὸ φύλλο 246 τῆς 4/16 μαρτίου 1866¹ τὸ ἀκόλουθο δημοσίευμα, προσφώνηση τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τὸν νεκρὸ τοῦ Ἰωάννη Μαρίνου, διαπρεποῦς πολιτικοῦ τῆς Λευκάδας (1815-1866) καὶ συναγωνιστῇ τοῦ ποιητῇ στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑπτανήσων². Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι γραμμένο μὲ ἔντονη λυρική διάθεση, στοιχεῖο ποὺ προσεῖδαζε στὴν ὅλη προσωπικότητα τοῦ Βαλαωρίτη, καὶ παρουσιάζει γιὰ μᾶς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον χάρις στὸν ἐξομολογητικὸ τόνο του καὶ τὴν ἀναδρομὴ τοῦ ποιητῇ σὲ κοινές μὲ τὸν Μαρίνο ἐμπειρίες. Ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω, ἡ προσφώνηση εἶναι ἄγνωστη στοὺς μελετητὲς τοῦ Λευκαδῆ ποιητῇ.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

[1. Σχόλιο τῆς **Κλειῶς**.]

Μετὰ μεγίστης εὐχαριστήσεως δημοσιεύομεν τὴν ἐπομένην συγκινητικὴν προσφώνησιν ἣν ὁ ἀξιότιμος ἡμῶν φίλος καὶ ἐθνικὸς ποιητῆς κ. Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἀπέτεινε πρὸς τὸν εἰς Κύριον μεταστάντα Ἰωάννην Μαρίνον, διακεκριμένον Λευκαδίον,³ ὃς τις καὶ ἐν τῇ Βουλῇ τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Συνελεύσει διὰ μετριοπαθῶν εὐγλώττων, ἐμβριθῶν καὶ πατριωτικῶν ἀγορεύσεων καὶ διὰ μακρῶν καὶ φιλοτιμῶν ἀγῶνων ἀπεδείχθη ἄξιον τέκνον καὶ διάπυρος ὑπέρμαχος τῆς μικρᾶς καὶ μεγάλης πατρίδος του.

[2. Ἡ προσφώνηση τοῦ Βαλαωρίτη.]

Πῶς ἔτυχε, φίλε, καὶ μὲ ἀπηνρήθης καὶ μὲ ἐγκατέλιπες; Πῶς ἀφ' οὗ, συναντηθέντες ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πελάγους, ἀδιασπᾶστως συνδεμένοι, διεπλεύσαμεν ἐν μέσῳ τρικυμιῶν καὶ σκοπέλων, τώρα χωρίζεσαι ἀπ' ἐμοῦ μόνος καὶ προσφεύγεις εἰς τὸν νήνεμον τοῦ τάφου λιμένα;

1. Κλειῶ, ἔτος Ε', ἀριθ. 246, 4/16 μαρτ. 1866, σελ. 3ε-4α.

2. Βλ. Δημ. Μαραγκοῦ, «Ἰωάννης Μαρίνος (1815-1866)», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία*, ἔτος ΙΕ' (1966), σελ. 449-455, 592-601. Τὴν βιβλιογραφικὴ τούτῃ ἐνδειξὴ ὀφείλω στὸν λόγιον φίλον Φώτιο Ἀρ. Δημητρακόπουλο, ποὺ τὸν εὐχαριστῶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ καὶ γιὰ τίς ἄλλες πολὺτιμες ὑποδείξεις του.

3. Τὸ κείμενο τῆς Κλειῶς ἔχει Ἰωάννην Μαρίνου, διακεκριμένου Λευκαδίου. Ἀποκατέστησα τὸ ἐμφανὲς τυπογραφικὸ σφάλμα.

Διὰ τί τάχα ἀφ' οὗ ἐπληρώθησαν αἱ θελκτικώτεροι ἡμῶν ἐλπίδες, σὺ παραιτεῖς τὸν συναγωνιστὴν σου, χωρὶς νὰ μεταδώσης εἰς αὐτὸν ἐν τελευταίον φίλημα, ἓνα χαιρετισμόν, ἓνα ἐκ τῶν λόγων ἐκείνων οἱ τινες εἶναι μυστηριώδεις κρίκοι δι' ὧν συνδέονται μετὰ τῶν ζώντων οἱ τεθνεῶτες;

Ταῦτα τὰ παράπονα ἀπευθύνω σοι, φίλε, ἐκ τοῦ ἐρημητηρίου μου τούτου, ἐν ᾧ μαίνονται τὰ στοιχεῖα καὶ ἡ θάλασσα βρυχωμένη ἐπὶ τοῦ σκοπέλου μου ἀπειλεῖ νὰ μὲ καταβροχθίσῃ. Θὰ εἰσδύσῃ τάχα ἡ φωνή μου μέχρι τῆς λάρνακος ἣτις περικλείει τὸ λείψανόν σου; ἢ ἀπ' ἐναντίας θὰ ἀποσθεσθῇ πνιγομένη ἐντὸς τῶν σπλάγχχνων τῆς περιτοιχιζούσης με ἀβύσσου, ἔρμαιον τῶν κυμάτων καὶ τῶν ἀνέμων; Ἔμαθα πρὸ καιροῦ νὰ συνδιαλέγωμαι μετὰ τῶν νεκρῶν, σὺ τὸ γνωρίζεις, καὶ ἐν ὀνόματι τῆς παντοδυναμίας, δι' ἧς ἡ ψυχὴ περιβάλλεται ἐν μέσῳ τῆς ἐρήμου καὶ τῆς ἀπομονώσεως κατάθῃ, φίλε, πρὸς στιγμὴν ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης τῶν πατέρων σου καὶ ἐπίτρεψον ἵνα σοι μεταδῶσω τὴν πικρίαν μου ὡς ἄλλοτε σὺ παρέδιδες εἰς ἐμὲ τοὺς κρυφωτέρους διαλογισμούς σου, ὡς ἀνεπαύεσο ὁπότε πιστὸν μὲ παραλάμβανες συμμετοχὸν τῶν θλίψεων καὶ τῆς χαρᾶς σου.

Ἐκ τοῦ βράχου μου τούτου, ὅπου θέλουσι κατατεθῇ τὰ ὀσῆ μου, βλέπω καθ' ἐκάστην τὰ ὄρη ἐν οἷς ἐσκήνωσα πολλάκις μετὰ σοῦ, ὅτε ἀπόστολοι τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, σφριγῶντες, πλήρεις πίστεως, εἰσερχόμεθα ἐντὸς τῆς καλύθης τοῦ γεωργοῦ, ἡ ἐπορευόμεθα πρὸς συνάντησιν τοῦ ποιμένου, κατηχοῦντες, νουθετοῦντες, ἐξάπτοντες τὴν φλόγα, ἣν χεῖρες ἀσεβεῖς ἐπειρῶντο νὰ ἀποσθέσουν. Οὔτε κακουχίαι, οὔτε τῶν ἐναντίων τὰ προσκόμματα, οὔτε συκοφαντίαι, οὔτε φόβητρα, οὔτε χλευασμοί, οὔτε ὕβρεις μᾶς ἀπεδείλυσαν. Καὶ ὅτε πάντα τῶν ἐχθρῶν τὰ βέλη ἐξηκοντίσθησαν καθ' ἡμῶν, ὅτε πολλαὶ συνησπίσθησαν ἀγέλαι κοράκων ὅπως μᾶς καταφάγῃσι, σὺ δὲ ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐκείνῃ πρωτοφανῇ ἀπελάμβανες καὶ ἀπίστευτον προσβολήν, εἶδα, φίλε, τὴν ἀτάραξιν σου καὶ ἐθαύμασα τὴν φαιδρότητα τὴν διαγεγῶσαν ἐπὶ τῶν χειλέων σου. Δικαιωθεῖς μετ' ὀλίγον, τὴν ἀχαριστίαν ἐκείνην ἐπλήρωσας οὐχὶ ἀντεκδικούμενος, ἀλλὰ τασσόμενος μετὰ τῶν πρώτων, οἱ τινες εἶχον ἀποφασίσῃ τὸν τελευταῖον ν' ἀγωνισθῶσιν ἄγωνα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς τοῦ ἰονίου λαοῦ ἀποκαταστάσεως.

Τῇ ἀρωγῇ τοῦ Ὑψίστου ὁ ὄνειρος τῆς νεότητος ἡμῶν ἐπραγματώθη καὶ πάλιν μετ' ἐμοῦ συνεκάθισας καὶ συνηγωνίσθης ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Ἑλλήνων ἐθνικῇ συνελεύσει. Νέαι πικρίαι, νέα βάσανα! Καθ' ἐκάστην προπηλακίζόμενοι, ἀδιαλείπτως διατελοῦντες ἐν ἀγωνίᾳ θανάτου, εἶδομεν μετὰ δακρύων οὐχὶ πλέον ἑτεροδόξους καὶ ἀλλοφύλους, ἀλλ' ὁμοεθνεῖς καὶ ὁμοθρήσκους ἀπολακτίζοντας ἡμᾶς καὶ μὴ στέργοντας μήτε ἀκούσιά τινα παραπτώματα νὰ συγχωρήσῃσι, μήτε τὴν ἀγνόητα τῶν προθέσεων ἡμῶν νὰ ἀναγνωρίσωσιν.

Παρῆλθεν ἡ θύελλα ἐκείνη· καὶ ἐγὼ μὲν κλυδωνίζομαι πάλιν ἐντὸς

τοῦ πολιτικοῦ στροβίλου, σὺ δὲ σπεύσας πρῶτος ἐκ τῶν συναδέλφων σου μαχητῶν νὰ κατακτήσης τάφον καὶ νὰ κοιμηθῇς ἐπὶ τοῦ χώματος ἐκείνου ὑπὲρ οὗ κατηνάλωσας πάσας τὰς ζωτικὰς σου δυνάμεις λιμενίζεσαι ἐν τῷ ἀκυμάντῳ ὄρμῳ τῆς αἰωνιότητος.

Μακάριος σὺ ὅς τις δὲν ἐπανήλθες πλέον ἵνα ἀναγγεῖλῃς τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν περιφρόνησιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης χώρας! Εὐτυχὴς σὺ ὁ σφραγίσας τὰ ὄμματά σου καὶ μὴ ἰδὼν καταδικαζομένην εἰς παντελὴ ἐρήμωσιν τὴν γῆν, ὅπου ὁ ἐλληνισμὸς ἀσπλάχνως διωκόμενος κατέφυγε τοσάκις εἰς τελευταῖόν τι χαράκωμα! ὅπου μυριάδες γυναικῶν καὶ νηπίων εὗρον περίθαλψιν καὶ προστασίαν ὅτε, κατὰ τὰς πρῶτας ἡμέρας τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, μαινόμενος ὁ Βρυόνης ἠπειλεῖ διὰ τῆς καταστροφικῆς αὐτοῦ σπάθης νὰ θερίσῃ τοὺς ἀρτιγενεῖς βλαστοὺς τῆς ἀναγεννωμένης ἐλευθερίας! "Ὅθεν τὰ ὄρη τῆς Ἠπειροῦ φαίνονται περὶ αἰῶνων караδοκούντα.... καὶ εἰς τὴν ἀδελφὴν ταύτην νῆσον διηλεκτῶς ἀτενίζοντα ὥσανει ἤθελον νὰ μάθωσιν ἐκ στόματος ἡμῶν πῶς ἀμείβουσι τὰς θυσίας, πῶς καλλιεργοῦσι τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἔρωτα, πῶς μεριμνῶσι περὶ ἐθνικοῦ μεγαλείου οἱ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος διέποντες σήμερον!

Ταῦτα ἤθελον νὰ σοὶ ἀναγγεῖλω· μὴ δὲ βαρυθυμήσῃς κατ' ἐμοῦ, ἐὰν ἦλθα νὰ διαταράξω τὸν γαληνιαῖον ὕπνον σου. Συγχώρησον ἐὰν καταχρώμενος τῇ ἀδελφικῇ φιλίᾳ ἢ τις μᾶς συνέδεν, ἀπετόλμησα καὶ νεκρὸν νὰ παραλάβω σε κοινωνόν τῆς λύπης μου. Ἐν τῇ νοερᾷ ταύτῃ συνεντεύξει παρηγορήθητι καὶ σὺ μετ' ἐμοῦ ἀναπολῶν εἰς τὴν μνήμην σου τὰς θελκτηρίους ὥρας καθ' ἃς ἀπέναντι κραταιοτάτων πολεμίων πολλὰκις ἀπαυδῆσαντες, εἴχομεν μάθῃ νὰ κρατυνῶμεθα ἀρυόμενοι ἀπροσδοκίτους παραμυθίας καὶ δυνάμεις ἐκ τῶν διαυγαστῶν ρείθρων τῆς πρὸς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀγάπης.

Ἐν Μαδουρῇ 19 φεβρ. 1866. Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

Β'.

Στὴν ἴδια ἐφημερίδα (Κλειώ, ἔτος Ι', ἀριθ. 505, 20/4 μαρτ. 1871, σελ. 3δ-4α) πρωτοδημοσιεύθηκε, σὲ μετάφραση Βαλαωρίτη, ἡ Ὁδὴ τοῦ Λαπράδ:⁴ πρόκειται γιὰ ἓνα ποίημα τοῦ γάλλου ἀκαδημαϊκοῦ Βικτωρ de Laprade,⁵ "Aux Hellènes qui viennent combattre pour la France", τὸ ὁποῖο εἶχε δημοσιευτεῖ στὴν ἐφημερίδα τῆς Lyon, *Décentralisation* ἀπὸ ἐκεῖ τὸ ἀναδημοσίευσε σὲ ἄρθρο του στὴν Κλειώ τῆς 16/18 ἰανουαρίου 1871 (ἀριθ. 500, σελ. 2γ-3α) ὁ τακτικὸς τῆς συνεργάτης, Γρηγόριος ἱεροδιδά-

4. Βλ. Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου Ἔργα. Τόμος Α'. Πρόλογος Ἀρ. Καμπάνη. Ἐν Ἀθῆναις. Ἐλευθερουδάκης, 1924, σελ. 287-289.

5. Pierre - Martin - Victor Richard de Laprade, (1812-1883), Γάλλος ποιητὴς καὶ μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας (ἀπὸ τὸ 1858), ὅπου διαδέχθηκε τὸν Alfred de Musset.

σκαλος Γώγος Λέσβιος. Τὸ ἄρθρο τοῦ Γώγου, μὲ τὸν τίτλο «Ἑλλὰς καὶ Γαλλία», ἀναφερόταν στοὺς Ἕλληνες ποὺ πολέμησαν στὸ πλευρὸ τῶν Γάλλων κατὰ τὸν Γαλλογερμανικὸ πόλεμο τοῦ 1870⁶ καὶ κατέληγε μὲ τὰ ἐξῆς: «Ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν ἐτόλμησα νὰ ἐξελληνίσω τὸ ἀριστοῦργημα τοῦτο τῆς Γαλλικῆς Μούσης, φοβούμενος μήπως ἀμαυρώσω τὸ φῶς καὶ τὴν λάμψιν, δι' ἧς καταυγάζεται ὁ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐθελοντῶν παναρμόνιος καὶ ἐπάξιος οὗτος ὕμνος. Ἄλλως δὲ ἡ τιμὴ αὕτη τῆς ἐπιτυχοῦς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν μεταφράσεως ἀπόκειται εἰς τὸν μουσοστεφὴ κάλαμον τοῦ Ραγκαβῆ ἢ τοῦ Τανταλίδου»⁷. Ἡ ἀνταπόκριση τῶν ἀναγνωστῶν τῆς *Κλειῶς* στὴν ἐκκλήση τοῦ Γώγου φαίνεται πὼς ἦταν σημαντικὴ. Στὸ φύλλο λοιπὸν 505 τῆς 20/4 μαρτίου 1871 (σελ.3δ) διαβάζουμε τὸ ἀκόλουθο σχόλιο τῆς *Κλειῶς*: «Πολλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως ἐκ Κερκύρας, ἐπεστάλησαν ἡμῖν διάφοροι ἔμμετροι μεταφράσεις τῆς ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Λαπράδ ποιηθείσης ὥδῃς ὑπὲρ τῶν ἐν Γαλλίᾳ ἐλλήνων ἐθελοντῶν. Λυπούμενοι ὅτι καὶ διὰ τὸ πολυάριθμον τῶν μεταφράσεων καὶ διὰ τὴν ἀπορίαν τοῦ τόπου δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαρκέσωμεν εἰς τὰς αἰτήσεις πάντων τῶν ἀξιοτίμων καὶ εὐπαιδεύτων φίλων ἡμῶν, ἀρκοῦμεθα καταχωρίζοντες ἐνταῦθα τὴν τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ κ. Ἀ. Βαλαωρίτου, ἣν καὶ πρῶτην ἐλάβομεν κατὰ χρονολογικὴν τάξιν» [ἀκολουθεῖ ἡ μετάφραση τῶν ἐπτὰ ὀκτάστιχων στροφῶν].

6. Βλέπε στὴν ἴδια ἐφημερίδα (*Κλειῶ*, ἔτος ΙΑ', ἀριθ. 525, 10/22 ἰουλ. 1871, σελ. 2α-3β) τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ Α. Mezières, «Ἡ Ἑλλὰς καὶ οἱ ἐθελονταὶ αὐτῆς κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1870», ἀναδημοσιευμένο ἀπὸ τὴν παρισινὴ *Revue des Deux Mondes*.

7. *Κλειῶ*, ἔτος Ι', ἀριθ. 500, 16/28 ἰανουαρίου 1871, σελ. 3α.

SUMMARY

George A. Christodoulou, *Bibliographical Notes on A. Valaoritis*
This short paper is divided in two parts. *Part A* is dealing with a hitherto unknown address given by the poet Aristotle Valaoritis (1824-1879) in memory of his intimate friend and distinguished colleague in politics, Ioannes Marinos of Leukas (1815-1866); the address was then published in *Klio*, the well-known Greek newspaper of Trieste (number 246, 4/16 March 1866). *Part B* is a historical note on the same poet's *Laprade's Ode*, which is a translation into Greek of a poem by the French poet Pierre Victor de Laprade (1812-1883) dedicated to the Greeks who fought for France in the Franco-German war of 1870.